

УДК 94(477)

Г. Х. Кязимова

**КОНТРУДАРИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ ПО ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ НАПРИКІНЦІ
1960-х — НА ПОЧАТКУ 1980-х рр.
(НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Кязимова Галина Хадирівна, к. і. н., доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін, email: sineva2009@gmail.com

Одеський морський національний університет,
вул. Мечнікова, 34, м. Одеса, 65029, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається процес зміни підходу партійного і радянського керівництва до православної церкви, що мав місце в перші післявоєнні роки. В 1960-ті роки на початку «будівництва комунізму» влада докорінним чином змінює політику щодо релігії. Вона відмовилася від до того часу більш-менш виваженої критики релігії і починає агресивний наступ на церкву в усіх доступних для неї напрямках. Приймається низка постанов ЦК КПРС, ЦК Компартії України, радянського уряду, спрямованих на активну боротьбу з релігією та церквою. Партійні організації усіх рівнів, органи радянської влади та комсомолу області рішуче включаються у боротьбу. Теоретична база роботи низових ланок проілюстрована рядом постанов обкому та міськкому про посилення антирелігійної боротьби. В роботу було залучено школи, бібліотеки, працівники товариства «Знання», дошкільні працівники. Форми та методи пропаганди не відрізнялися оригінальністю і часто носили превентивний характер.

Брежнєвські конституції, хоча і повторювали тезу про свободу сумління у країні, на практиці нічого в суспільному статусі віруючої людини не змінили, церква залишалася чужим тілом у радянському суспільстві. В полі зору держави постійно перебували і такі питання, як відвідування храмів, кількість та вік прихожан, особливо зверталась увага на молодь; важливим було знати настрої духовенства та зміст його проповідей, спеціальні агенти постійно доповідали про це. Керівництво держави хвилювала кількість релігійних обрядів, які відправляла церква, і в той же час його задовольняла фінансова ситуація у приходах та динаміка переказу ними грошей у Фонд миру та охорони пам'яток культури.

Наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років держава наносить церкві ще один удар: приймаються спеціальні рішення про зняття з реєстрації та перепрофілювання великого списку храмів на підставі нібито «самоліквідації» церковних общин чи аварійно-

го стану будівель. Розкривається процес реалізації цих постанов у різних регіонах Одещини. На початку 1980-х років питання про релігійний стан населення відійшло на задній план, його заступила «ідеологічна боротьба з імперіалізмом».

Ключові слова: комуністична партія, держава, пропаганда, атеїзм, православна церква, Одещина.

Г. Х. Кязимова

**КОНТРУДАРЫ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ
И СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА ПО ПРАВОСЛАВНОЙ
ЦЕРКВИ В КОНЦЕ 1960-х — В НАЧАЛЕ 1980-х гг.
(НА МАТЕРИАЛАХ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ)**

Кязимова Галина Хадыровна, к. и. н., доцент кафедры украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин, email:sineva2009@gmail.com

Одесский морской национальный университет,
ул. Мечникова, 34, г. Одесса, 65029, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается процесс изменения похода партийного и советского руководства к православной церкви, который имел место в первые послевоенные годы. В 1960-е годы, в начале строительства коммунизма, власть коренным образом меняет политику по отношению к религии. Она отказывается от существующей до того часа более или менее взвешенной критики религии и начинает агрессивное наступление на церковь во всех доступных для нее направлениях. Принимается ряд постановлений ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины и советского правительства, направленных на активную борьбу с религией и церковью. Партийные организации всех уровней, органы советской власти и комсомола решительно включаются в эту борьбу. Теоретическая база работы низовых звеньев проиллюстрирована рядом постановлений обкома и горкома про усиление антирелигиозного наступления. В работу были вовлечены школы, библиотеки, общество «Знание», дошкольные работники. Формы и методы пропаганды не отличались оригинальностью и часто носили привентивный характер.

Брежневские конституции хотя и повторяли тезис о свободе совести в стране, на практике ничего в общественном статусе верующего человека не изменили, церковь оставалась инородным телом в советском обществе. В поле зрения государства постоянно находились и такие вопросы, как посещение храмов, количество прихожан, особенное внимание обращалось на молодежь, важной была информация о настроении духовенства и содержании проповедей.

Руководство государства волновало количество религиозных обрядов, которые отправляла церковь, и в тоже время его удовлетворяла финансовая ситуация в приходах и динамика перевода ими денег в Фонд мира и охраны памятников культуры.

В конце 1970-х — начале 1980-х годов государство наносит церкви еще один удар: принимаются специальные решения про снятие с регистрации и про перепрофилирование огромного количества храмов на основании «самоликвидации» общин или аварийного состояния храма. Рассматривается процесс реализации этих решений в разных регионах Одесщины. К началу 1980-х годов религиозный вопрос отошел на задний план, его заменила «идеологическая борьба с империализмом».

Ключевые слова: коммунистическая партия, государство, пропаганда, атеизм, православная церковь, Одесщина.

H. H. Kiazymova

**COUNTER-ATTACKS BY THE COMMUNIST PARTY
AND THE SOVIET STATE ON ORTHODOX CHURCH
IN THE LATE 1960S — EARLY 1980S
(BASED ON THE MATERIALS OF ODESA OBLAST)**

Kiazymova Haiyna Hadirivna Candidate of historical sciences, Assistant professor of the department Ukrainian Studies, historical-legal and linguistic disciplines, email:sineva2009@gmail.com

Odesa National Maritime University
street Mechnikov, 34, Odesa, 65029, Ukraine

ABSTRACT

The article opens up the change of the approach of the party and soviet administration towards the orthodox church, which took place in the first years after the war. In the 60s (beginning of building communism) the government completely changed the politics related to religion. They refused of more or less loyal attitude to religion and started to aggressively attack the church in all possible ways. Numerous documents signed by Politburo CPSU, CP of Ukraine, soviet government took place and were directed to an active fight with religion and church. Party organizations of all positions, organs of soviet administration and the Komsomol determinately joined the work. Theoretical base of this work was presented with a row of decrees about enforcing the antireligious state in the region. Schools, libraries, workers of the society «Znannya», preschool workers were all involved in the work. Forms and methods of propaganda were not very creative and often had preventive features. Although Brezhnev's

doctrines had a line about freedom of conscience, there was no change in the social status of a religious person, the church remained an unaccepted part of the soviet society. The state was permanently observing such problems as attending churches, the amount and age of the attenders, and special watch was after the youth. It was important to know the mood of the clergy and content of the preaching; special agents were constantly reporting about it. The government was concerned about the amount of religion rites, but at the same time was satisfied with the financial situation in the parish and the dynamics of transferring money for the foundations of peace and protection of cultural monuments. By the end of the 70s — 80s the state made one more attack towards the church: special decisions were made about registration and numerous churches based on a supposed «self-liquidation» of church communities or alarm state buildings. There was brought up the process of realizations of these decrees in different regions of Odesa oblast. In the beginning of the 80s the problem of religion state somehow became less important, it was replaced by an «the ideological fight» with imperialism.

Key words: *communistic party, state, propaganda, atheism, orthodox church, Odesa oblast.*

Упродовж десятків років свого існування радянська влада бачила в релігії одного з найсильніших ворогів, тому боротьба з нею ніколи не припинялася, а лише дещо змінювала форми та активність. Розкриття причин цього явища не є завданням даного дослідження, обмежимося лише нагадуванням слів Христа про те, що двом богам служити не можна. Богом радянської системи була комуністична партія та її ідеологія.

Незважаючи на це, церква вижила. Крах комуністичної системи привів до початку її відродження та повернення до релігії мільйонів наших співвітчизників. У складній ситуації сучасного українського сьогодення церква, і саме православна церква як найбільш поширена серед народу України, залишилася єдиною структурою в державі, хоча й офіційно відокремленою від неї, яка не змінила своїх моральних та духовних цінностей. Це, у свою чергу, викликає інтерес суспільства до історії церкви та її відносин із державою, а події останніх років у сфері «церква — міжцерковні відносини — держава — пошук порозуміння» загострили цей інтерес. Попередній досвід є непоганим орієнтиром на цьому шляху. Саме цим обумовлена актуальність вивчення та висвітлення названої проблеми, її прикладне значення.

Дана історична проблема в широкому контексті була предметом дослідження науковців радянської доби. В 1960 — першій половині 1980-х років було опубліковано ряд праць із соціології та філософії релігії, історії церкви. Та як будь-яка складова комуністичного виховання державно-релігійні відносини в цих дослідженнях висвітлювались у заідеологізованому та негативному дусі.

З другої половини 1980-х років в умовах демократизації суспільства вчені отримали можливість доступу до архівів та вивчення до того закритих документів та тем. В останні десятиріччя досить об'єктивно і повно проблему представлено у працях сучасних українських авторів. Заслуговують на увагу монографічні дослідження та низка статей П. М. Бондарчука [1], В. А. Войналовича [2], В. О. Пащенко [3], С. Куксенко [4], Н. В. Шліхта [5], О. Г. Бажана [6] та інших. На багатій джерельно-архівній базі з'ясовуються стратегічні підходи і тактичні прийоми, до яких вдавалися у своїй діяльності як центральні та республіканські, так і місцеві власті, здійснюючи політику у релігійній сфері взагалі, в тому числі відносно до православної церкви; робляться спроби дослідити особливості державної політики в цьому напрямку та проілюструвати законодавче регулювання державно-церковних взаємин. У науковий обіг вводиться великий масив нових документів.

Все більшу зацікавленість виявляють вчені до регіональної церковної політики, але південний регіон України, а саме Одещина, ще потребують свого подальшого висвітлення. Автор даної статті зробив спробу частково вирішити це питання і поставив на меті на матеріалах Одеської області проілюструвати втілення в життя настанов центральних органів радянської держави та комуністичної партії відносно православної церкви наприкінці 1960-х — початку 1980-х років, тобто напередодні краху системи.

Важкі роки війни, перший непростий період відбудови держави змусили владу шукати лояльні методи впливу на радянських людей. Одним із безпрограшних актів було деяке позитивне повернення до православної церкви, яка завжди асоціювалася з духом народу. Хрущовська доба призвела до докорінної зміни в політиці правлячої системи щодо релігії. Церква в умовах «близької перемоги комунізму» вже знов

тракувалася як пережиток, як одна з головних перешкод на шляху до цієї «перемоги», обіцянка М. Хрущова «показати всім останнього попа» підштовхувала керівництво держави відмовитися від попереднього більш-менш виваженого і не дуже негативного ставлення до церковних інституцій та духовенства.

Починається агресивна антирелігійна пропаганда — зачинаються храми, монастирі. На фоні певної лібералізації суспільного та культурного життя наступ на церкву виглядав досить жорстким. З'являється низка постанов і розпоряджень ідеологічно-політичного характеру, які засвідчували про посилення адміністративного тиску, грубе втручання у внутрішнє життя релігійних організацій, початок нового антирелігійного наступу. «Першими ластівками» були постанови ЦК КПРС «Про заходи з ліквідації порушень духовенством законодавства про культу», «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу», які були продубльовані в Україні [7, с. 101].

Наприкінці 1960-х років проведено зміни у структурі державних органів, які контролювали релігійну сферу — Раду у справах РПЦ і Раду у справах релігійних культів було реорганізовано в єдиний орган — Раду у справах релігій, який отримував нові, більш розширені можливості. Щоб поставити боротьбу з церквою на «науковий рівень», 1964 року було створено Інститут наукового атеїзму. Питання «Про роботу партійних організацій республіки з підготовки і використання кадрів пропагандистів наукового атеїзму» спеціально обговорювалося на Секретаріаті ЦК Компартії України 1975 року, одним із пунктів рішення було запровадження при парткомах на місцях штатних посад пропагандистів наукового атеїзму, поширення наукового атеїзму як прояву марксистської ідеології ставилося в обов'язок викладачам шкіл і вишів. 1971 року прийнято постанову ЦК КПРС «Про посилення атеїстичного виховання населення», в якій зазначалось, що в ряді регіонів «...партійні органи та ідеологічні установи зменшили увагу до атеїстичного виховання населення, нерідко допускають примиренське ставлення до поширення релігійних поглядів». Відповідно ставилося завдання активізувати атеїстичну пропаганду та виховання, підкреслювалось, що треба «і надалі послідовно здійснювати політику партії і радянської держави відносно релігії і церкви,

вести непримиренну боротьбу проти проявів примиренства до релігійної ідеології...» [8, с. 309–310].

Фактичний статус громадян залежно від їх ставлення до релігії узаконили Конституції СРСР та УРСР 1970-х років: атеїсти могли вільно пропагувати свої переконання, а віруючі мали лише право «відправляти релігійні культи». В Україні в розглянутий період, крім згаданих вище постанов ЦК КПРС, було прийнято ще низку постанов, що стосувалися релігійного життя в республіці, такі, наприклад, як: «Про серйозні недоліки в роботі партійних організацій Івано-Франківської області з атеїстичного виховання населення», «Про посилення атеїстичного виховання населення», «Про дальше поліпшення роботи із впровадження нових громадських свят і обрядів», «Про склад Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР». Як бачимо з вищезгаданих документів, увага держави та правлячої партії до релігійної сфери була дуже активною і підтримувалася суворим ставленням до церкви особисто Першого секретаря ЦК Компартії України В. Щербицького, який вважав, що в Україні занадто багато церков і що з цією ганьбою треба покінчити. [9, с. 108].

Червневий пленум ЦК КПРС 1983 року продовжував наголосувати на необхідності активізації пропаганди науково-матеріалістичних поглядів серед населення, приділенні більшої уваги атеїстичному вихованню, наполегливому впровадженні радянської обрядності. Церква та релігія, як складалося враження, були майже переможені і відсунуті. Одже в розглянуті роки церква не відчувала недостатньої уваги. Керуючись настановами центральних органів партії, Одеський обком партії на 1971–1972 роки розробив план заходів з активізації науково-атеїстичної роботи, формування матеріалістичного світогляду та викладання наукового комунізму. Згідно із планом, Державний університет ім. І. І. Мечникова мав створити позаштатну кафедру наукового атеїзму, яка допомагала б у роботі дворічної школи підготовки атеїстів, де мали навчатися не менш як 220 чоловік. До цієї роботи було залучено відділ пропаганди обкому, обласна рада профспілок та товариство «Знання». Окрім того, мали бути організовані постійно діючі семінари атеїстів для обговорення питань науково-атеїстичної роботи, «критичі ідеології та тактики сучасних релігійних організацій». Для

того щоб охопити великий контингент людей, особливо молоді, намітили провести семінар методистів міських та районних відділів народної освіти та вчителів. Щоб не гаяти часу, було заплановано протягом літніх канікул провести термінові курси для вчителів та піонерських вожатих «з питань теорії та практики наукового атеїзму». На обласну наукову бібліотеку покладалось завдання провести дводенний семінар працівників дорослих та дитячих бібліотек із питань пропаганди атеїстичної літератури [10, арк. 2, 3]. Обком партії зобов'язав міськкоми, райкоми партії, органи місцевих рад, обком комсомолу, редакторів обласних, міських та районних газет, уповноважених зі справ релігії в Одеській області, а також облорганізації товариства «Знання» розробити плани та рекомендації з атеїстичної роботи, створити музей атеїстичної пропаганди, «використати для цього колишні церковні будівлі», створити пересувні клуби «Атеїст», провести огляд агітбригад та колективів художньої самодіяльності, які виступають із програмами атеїстичного змісту. Не були забутими і засоби масової інформації: газети мали «систематично друкувати матеріали, які б розкривали теорію і тактику релігійних організацій, діючих на території області», а телебачення та радіо повинні були «систематично проводити передачі антирелігійного змісту з урахуванням різних категорій слухачів (жінок, дітей, пенсіонерів) [11, арк. 5].

Згідно з отриманими установками, районні органи партії в Одесі розгортають активну роботу. Проявляючи «похвальну ініціативу», вони окрім семінарів, оглядів, вечорів питань та відповідей додавали ще й свої заходи: у промисловому Іллічівському районі в парку культури та відпочинку ім. Ілліча провели зустріч з одеськими письменниками, на якій обговорювали атеїстичну тему «Світ проти темряви», силами району проведена конференція вчителів історії, хімії, біології «Сім'я та релігія», бібліотека ім. І. Франка провела свою читацьку конференцію за книгою В. Третьякова «Чудотворна». В новому мікрорайоні «Черемушки» провели тематичні вечори «Реакційна сутність релігії», «Як захистити дітей від релігійного дурману». Райкоми докладали про «різноманітну» тематику конференцій, вечорів, постійно діючих атеїстичних лекторіїв, які були проведені серед вчителів, медпрацівників, дошкільних працівників; у клубах, будинках культури та трьох кінотеатрах: «Релігія та

релігійне сектантство — зброя буржуазної ідеології», «Ленінська оцінка атеїстичних традицій минулого», «Технічний прогрес та релігія», «У чому небезпека релігії сьогодні», «Атеїстичне виховання дітей у родині» і навіть — «Атеїстичне виховання дітей дошкільного віку» [12, арк. 17, 19, 21].

Партійна влада області теж не відставала. Білгород-Дністровський міськком зібрався, щоб заслухати звіт «Про контроль над діяльністю церковників у релігійні свята та в недільні дні». Миколаївський райком разом із товариством «Знання» організували в усіх клубах тематичні вечори «Про забобони в релігії», «В. І. Ленін про свободу совісті», «Старі та нові свята та обряди». Активісти Овідіопольського району «своєчасно і з великим охопленням трудящих провели передплату на наукові та атеїстичні видання», а редакція «Наддністровської правди» запровадила рубрику «Словник атеїста», «Бесіда атеїста», почала друкувати «Матеріал на допомогу атеїсту». На засіданні Роздільнянського райкому партії підкреслювалося, що «потрібно звернути особливу увагу на питання про шкідливість релігії в період побудови комунізму в нашій країні та використання вірувань в ідеологічній боротьбі — антикомунізмі». Оскільки будівниками комунізму були і школярі, то старші товариші подбали і про них, організуючи в усіх школах району атеїстичні лекторії «Чи вчить релігія добру?», «Дива на світі не буває» [13, арк. 37, 52, 62]. Ренійський район звітував про зниження рівня обрядовості у храмах, про те, що «проведена конкретна робота в руській православній церкві», в Роздільнянському районі старшокласники проводили тематичні вечори «Люди сильніше за богів», «Люди та боги». В одному з найближчих до Одеси — Біляївському районі ще продовжували діяти 6 храмів, але комуністи рапортували: «Загальна кількість відвідувань не перевищувала 2 тис. чоловік» [14, арк. 84, 86].

Протягом 1970-х років картина практично не змінюється, зберігається риторика та вже відпрацьовані заходи: 1977 року обком звітує про те, що в області «регулярно проводяться антирелігійні дні та тижні у школах, діє група молодих лекторів-атеїстів, проведений конкурс на кращу лекцію з атеїзму (із 100 лекцій 14 визнані кращими). Систематично проводять сльоти юних атеїстів, та пропагандисти регулярно виїжджають в районні області [15, арк. 26–31].

Як відомо, «бойовим резервом» комуністичної партії завжди був комсомол. Ще в перші роки радянської влади комсомольці були серед «войовничих безбожників», не були вони осторонь і в 1970-ті роки. «Постійно відчуваючи допомогу партійних та профспілкових організацій, у тісному контакті з товариством «Знання», Радою депутатів трудящих, культурно-просвітницьких закладів», Одеський обком комсомолу «головну увагу приділяє формуванню науково-матеріалістичному світогляду молоді». В області вже два роки працюють 30 гуртків «Войовничий атеїст», які заохочують до цієї роботи здібну до атеїстичної пропаганди молодь. Завдяки зусиллям такої молоді в районах області антирелігійна робота поставлена добре: особливо активно працюють гуртки в колгоспах Татарбунарського, Комінтернівського та Миколаївського районів, шкільні комсомольські організації Балтського району провели тематичні чергування «Ми юні атеїсти». В місті Вілково пройшли вечора «Хімія проти релігії», «Художник слова проти релігії», «Перед судом науки». В самій Одесі активно працювали проти релігії комсомольці Жовтневого району та залучили до цієї роботи молодь технікуму «Промавтоматика», медичного училища № 1, 2, шкіл № 90, 37, 70, 100, 117, 119 [16, спр. 153, арк. 1, 3.10].

У той же час «войовничі безбожники» бачили і проблеми на цьому фронті: було виявлено, що у п'ятьох школах Ленінського району м. Одеси «навчаються діти, в яких батьки віруючі». Почалася наполеглива робота: ці діти, а в районі їх близько п'ятдесяти, були взяті на облік. За кожним «закріпили» комуніста чи комсомольця, які проводили «індивідуальну роботу з вивчення особливостей кожної родини. Були розроблені плани та щоденники спостережень за кожною дитиною». Внаслідок «різноманітної роботи досягли деякого ефекту — учень 4-го класу вступив у піонери». А двоє інших дітей «виписують та читають газети «Піонерська правда» та «Комсомольська правда» [17, арк. 87, 88].

Паралельно з широкою пропагандистською роботою партійні органи ретельно відпрацьовували інші напрямки боротьби з релігією та церквою.

Передусім це був постійний контроль за станом релігійності населення та відвідування храмів. Проблема обговорювалася окремим питанням на засіданнях Одеського обкому пар-

тії. Міськкоми, райкоми та первісні партійні організації були зобов'язані «систематично аналізувати динаміку» кількості віруючих та проведених ними релігійних обрядів. Комісія з дотримання законодавства про культу мала «вивчати контингент осіб, які відвідують церкву при чоловічому Свято-Успенському монастирі в Одесі та в інші храми, які ще функціонували. Сільські райкоми, як, наприклад, Овідіопольський, брали на облік всіх віруючих та «закріплювали за ними активістів для індивідуальної роботи» [18, арк. 4.7.16.59].

Другий напрямок контролю — це відвідування храмів прихожанами (які ще залишилися! — Г. К.) та склад відвідувачів. Тут ситуація не викликала особливого хвилювання, оскільки, наприклад, у Жовтневому районі Одеси залишилося лише два православних храми — Успенський та Свято-Троїцький собори. Віруючими, як доповідали «спеціальні наглядачі», були переважно жінки похилого віку, які часто були мешканками окраїн міста чи з області, де храмів вже не було. Така ж картина була у Свято-Успенському монастирі. У храмі на честь Різдва Богородиці на Слобідці теж відвідування було «нерівномірним»: по буднях церква пустувала, а у свята, наприклад на Різдво, на службах «з 1–8 січня було 1466 жінок та 125 чоловіків, а на Пасху — жінок 4168, а чоловіків 186. Молоді: 96 дівчат та 121 дорослих хлопців» [19, арк. 25].

На фоні інших районів області найбільш «складною» обстановка була в Болградському районі. Тут констатувався «високий рівень релігійності та релігійної обрядовості: за перше півріччя 1970 р. було охрещено майже 60 % дітей, які народилися, а в деяких селах цей показник досягав більш ніж 80 %, у селі Огородне 36,6 %. З тих, хто одружився, дехто вінчався в церкві (серед них є комсомольці!). По домах збирають гроші на користь церкви, закріплюють родини віруючих для догляду за іконами в церкві. Таке доручення мають 40 родин». Далі в інформації нестандартна форма емоційного міркування: «Церковники вміло використовують Болградський собор, побудований болгарами на ознаку вдячності російському народу, який звільнив їх від турецької неволі, для посилення у населення релігійності. Це особливо стосується болгар. Таке становище неприпустиме!».

Небезпечним вважалося і існування в районі Олександрівського жіночого монастиря з 52 насельницями. Віруючі люди

«вважають монастир святим і лише за один рік його відвідали 15 тис. паломників» [20, арк. 94]. Таке «неприпустиме» становище перебувало під пильним наглядом партії. Болградський райком просив «закріпити одну з кафедр наукового комунізму міста Одеси за районом з метою проведення ефективних заходів масового характеру протягом декількох років та постановки цієї роботи на наукову основу» [21, арк. 5]. Ще одним «проблемним» районом залишався Біляївський. Тут «слабо забезпечувався контроль за виконанням постанови ЦК Компартії України від 11.07.78 «Про серйозні недоліки в роботі партійної організації радгоспу ім. Кірова Біляївського району з атеїстичного виховання населення». Минуло 5 років із прийняття постанови, а кількість обрядів у храмах майже не зменшилася. «Викликає здивованість відсутність розуміння політичної гостроти даного питання з боку секретаря райвиконкому», за цим йшли і «орговисновки» [22, арк. 12].

Не забувши гасло героїчних років будівництва соціалізму про те, що «кадри вирішують усе», комуністи періоду «розвинутого соціалізму» тримали на увазі і таке питання — який настрій у православних священників, про що вони говорять на проповідях, а також «продовжувалося вивчення модерністських тенденцій проповідей, методів впливу на дітей та молодь». Але тут було все спокійно (в усякому разі зовні): духовенство не виявляло ніякої ворожнечі до радянської дійсності, у проповідях торкалися лише релігійних питань, зачитували розділи Євангелія, славили Бога. В деяких випадках вони зверталися до віруючих із закликком молитися за мир, прославляти миротворчу політику радянської держави. Одночасно влада цинічно підраховувала постійне збільшення прибутку від приходів, які переводилися ними у Фонд миру, на реставрацію пам'яток культури [23, арк. 86].

Політика масової облоги з боку правлячих сил проти церкви не могла не дати результатів: Одеський обком партії, звітуючи про стан ідеологічної роботи в області у світлі рішень XXV з'їзду КПРС (1977 р.), з гордістю констатував: «У результаті координації зусиль партійних, радянських, адміністративних органів, значної масово-політичної роботи за місцем проживання діяльність керівників церковних організацій локалізована, намітилася тенденція до зниження релігійної обрядовості» [24, арк. 25].

Рішення Компартії України про освоєння культових споруд, які звільнилися внаслідок зняття з реєстрації релігійних об'єднань, які розпалися (1981 р.), мало підвести жирну риску під історією православної церкви. Одеський обком партії розробив графік «освоєння и знесення» 50 храмів Одеси та області до 1985 року. Згідно з постановами партії на місцях активізуються силові заходи із закриття храмів, зняття з реєстрації релігійних об'єднань, на церковні общини накладають величезні фінансові зобов'язання, церкви закривають через «реконструкції» міст і сіл. Тільки за 1981 рік одинадцять будинків культового призначення були переведені на застосування під культурні та соціальні потреби, дванадцять храмів були розібрані як аварійні. Партійні організації області під грифом «Тамно» протягом 1982–1983 років звітували про свої успіхи: Іллічівський райком партії у жовтні 1981 року доповідав про те, що «...на території району культових споруд нема», секретар Іванівського райкому партії доповідав, що «неосвоєних» культових будинків у районі немає. Ізмаїльський райком інформував про те, що продовжують діяти церкви у семи селах, але в інших населених пунктах релігійні громади розпалися ще в 1950–1960-ті роки, їхнє майно в «установленому порядку» було вивезено в Олександрівський монастир. На кладовищах церкви теж закриті. Ізмаїльські партійні керівники із задоволенням доповідали про те, що «випадків подання заяв від віруючих із проханням про відновлення діяльності церкви в районі нема». Червоноокнянський райком у 1981 році доповідав, що в районі одинадцять колишніх храмів, шість з котрих використовуються під клуби, склади та магазини. Шість ще не освоїли, але планується у чотирьох провести капітальний ремонт та переобладнати їх під музеї та спортивні зали.

У Фрунзівському районі на 1981 рік збереглося чотири культових споруди, дві з яких звільнилися внаслідок «зняття з реєстрації». Вони використовуються під клуб та шкільні приміщення. «На території Миколаєвського району культових споруд нема». Арцизький райком рапортував у серпні 1981 року про те, що на території їхнього району знаходиться шість колишніх культових споруд общин православної церкви, які використовуються для «проведення ідейно-виховної роботи серед населення». Так, у селах Виноградівка, Холмському, Задубаєв-

ці створені в колишніх храмових приміщеннях історико-краєзнавчі музеї, а в с. Островном у 1983 році планується відкриття місцевого атеїстичного музею. І досить рідкісна інформація: «В с. Затишся церква використовується віруючими під релігійні обряди». Балтський райком не відставав: за післявоєнний час із двадцяти семи церковних споруд з обліку знято двадцять одна. В семи з них проведена реконструкція та на даний момент вони використовуються як дома культури, бібліотеки та дитячі спортивні школи. Сім колишніх церковних споруд внаслідок їхньої «ветхості» було знесено. Три церковних будинки, які залишилися у с. Обжилах, Лесничівка та Ракулово протягом 1981–1983 років будуть розібрані» [25, арк. 2–8]. Одже боротьба з релігією і на початку 1980-х триває, але починає носити більш завуальований та прихований характер. Майже всі храми було зруйновано чи «перепрофільовано», кількість віруючих та релігійних обрядів у храмах суттєво зменшувалася, складалося враження, що головний внутрішній ворог — релігія практично подоланий. Рішення влади з приводу релігійних питань переважно носили вже декларативний чи гасловий характер як, до речі, майже всі аспекти ідеологічної сфери. Наближався новий час та поставали нові завдання, увага переносилася на них. Проте кількість віруючих, досягнувши, очевидно, свого нижчого рівня в 1970-ті роки, у 1980-ті залишалася більш-менш сталою. Але, як довели подальші події, зусилля держави, які вона докладала в усі роки свого існування і в 1960–1980-ті роки включно, були марними.

Література та джерела

1. Бондарчук П. М. Релігійність населення України у 40–80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. — К.: Інститут історії України НАН Укр, 2009. — 381с; Релігійність населення України (середина 1940-х — середина 1980-х років): Теоретичні проблеми та загальна характеристика / П. М. Бондарчук // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. — Вип. 8. — К.: Інститут історії України НАН України, 2005. — С. 258–287; Релігійна поведінка православних віруючих в Україні: особливості й тенденції змін (середина 1940-х — середина 1980-х рр.) / П. М. Бондарчук // Український історичний журнал. — 2007. — № 3. — С. 138–152.
2. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій України 1940–1960-х років: політичний дис-

- курс / В. А. Войнолович. — К.: Світогляд, 2005. — 741 с.; Держава і церква на Полтавщині (друга половина 40-х — 80-ті роки) [Електронний ресурс] / В. А. Войнолович // Держава і церква на Полтавщині за радянської доби / редкол. П. Г. Шеремет. — Полтава, 2002. — С. 85-136;
3. Пащенко В. О. Православна церква в тоталітарній державі: Україна 1946 — початок 1990-х років / Пащенко В. О. — Полтава: АСМІ, 2005 ; Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. / В. О. Пащенко. — Полтава, 2001. — 736 с.
 4. Куксенко С. Взаємовідносини радянської держави і Руської православної церкви в УРСР у 1940–1960рр. в сучасній українській історіографії / С. Куксенко // Гілея: науковий вісник. — 2013. — № 74. — С. 142–145.
 5. Шліхта Н. В. Становище православної церкви в повоєнній радянській Україні: критичний огляд історіографії другої половини ХХ століття [Електронний ресурс] / Н. В. Шліхта // Магістерум. — 2007. — Вип. 28. — Історичні студії. — С. 71–77.
 6. Бажан О. Г., Данілюк Ю. З. Випробування вірою. Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х — 1980-ті рр. / О. Г. Бажан. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. — 329 с.
 7. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. / В. О. Пащенко. — Полтава, 2001. — С. 101.
 8. Об идеологической работе КПСС: сборник документов. — М.: Политиздат, 1977. — 638с.
 9. Якубец О. А. В. Щербицький та ідеологія: до питання щодо причин «маланківщини» / О. А. Якубец // Український історичний журнал. — К.: Наукова думка, 2014. — № 14. — С. 108.
 10. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 152. — 2–3 арк.
 11. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 152. — 5арк.
 12. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 153. — 17— 21 арк.
 13. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 152. — 37, 52, 62 арк.
 14. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 107. — Спр. 121. — 84, 86 арк.
 15. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 151. — Спр. 120. — 26— 31 арк.
 16. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 153. — 1— 3;10 арк.
 17. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 153. — 87— 88 арк.
 18. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 153. — 4.7.16.59 арк.
 19. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 107. — Спр. 121. — 25 арк.
 20. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 105. — Спр. 153. — 94 арк.
 21. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 126. — Спр. 130. — 5 арк.
 22. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 135. — Спр. 149. — 12 арк.
 23. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 107. — Спр. 121. — 86 арк.
 24. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 117. — Спр. 338. — 25 арк.
 25. ДАОО — Ф. 11. — Оп. 129. — Спр. 101. — 2–8 арк.